

Sahibkarlıq fəaliyyətində kiçik, orta və böyük müəssisələr

Plan:

1. Iri orta və kiçik biznesin mahiyyəti və əhəmiyyəti
2. Kiçik biznesin məqsədi və müəyyən edilməsi meyarları
3. Kiçik biznes xüsusiyyətləri
4. Kiçik biznesin təşkilinin əsasları

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı 2012
2. Abbasov A.B. "Biznesin təşkili və idarə edilməsi" Dərslik Bakı: «İqtisad universiteti» Nəşriyyatı, 2011.- 464 səh
3. Abbasov A.B. "Biznesin əsasları". Bakı, «Nurlan», 2005. - 656 səh.
4. K.M.Piroqov, N.K.Temnova, İ.V.Quskova. Biznesin təşkilinin əsasları. Dərslik. Bakı: "İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı, - 2012. - 527 səh
5. A.H.Tağıyev, S.A.Fərzəliyev. Biznesin təşkili və idarə edilməsi. Sumqayıt 2007.
6. F.H.Abbasov, R.A.Quliyev. Sahibkarlığın əsasları. Dərslik. Bakı 2012.
7. Ş.Ə.Səmədzadə, V.R.Musayev. İ.Z.Seyfullayev. Sahibkarlığın əsasları. Dərslik. Bakı 2010
8. Ə.Ş. İmanov, Kiçik sahibkarlıq.,Bakı, "Elm",2009, 368 səh
9. X.M. Yahudov. Müəssisənin iqtisadiyyatı. Dərslik. Bakı, 2012

1. Iri, orta və kiçik biznesin mahiyyəti və əhəmiyyəti

Бизнес ролунун аңлайышы базар мңнасибятляринин инкишафында, мңхтялиф мңлкийят формалары базасында милли игтисадиййатын тьяжккцлцндя онун щансы йер тутдуьуну тьясввцр етмяйи тьяляб едир.

Мңлкийят формалары арасында цч груп мңяссисяни гейд етмяк олар ки, цмуми гябул олунмуш терминологийаю эоря онлар **ири, орта вь кичик мңяссисялярдир**. Бу группардан щяр биринин онларын игтисади давраныш стратеийасындан, дювлятя вь онун апардыыы сийасятя, социал-игтисади, сийаси вь милли проблемляря мңнасибятдян асылы олараг юз мараглары вар.

Ири бизнес ясаян юлкянин игтисади вь сянайе эцсүнц мңййян едир. Юзцнц горума вь инкишаф мягсядлярля о, бир тьяряфдян даща кичик партнйорлары удараг вь йа онлара нязарят едяряк, интеграсийаю вь инщисара мейил едир, диэяр тьяряфдян ися бейнялхалг структурларла бирлящярк юз сярбястлийини гисмян итирив вь даща эцслц партнйорларын тьясири алтына дцщцр.

Ири бизнес артыг дярясядя кцтляви, нисбятян щямсинс тьялябата, буюцк партнйорларла стандарт мящсул бурахылышына ориентасийа едир ки, бу да цмумтясяррцфат сямярялилийинин йцксялмясиня сябяб олур. Ири бизнес групуна аид олан сянайе мңяссисяляринин 4,0%-и йерли мящсулларын цмуми щясинин $\frac{3}{4}$ щиссясини бурахыр; сянайе саящясиндя ищляйянлярин щамысынын 6,0%-и онларда мящсул олур.

Буюцк мадди вя малиййя активляриня малик олараг ири бизнесин кредит вясаитляриня йол цццн ялверишли шяраити вя тясисчиси олдуьу банклардан даща эцзяштли кредитляр алмаг имканы вар. Ири бизнес мцяссисяляриндя дювлятин сящм пайы 51,0%-дян аз олмур ки, бу да игтисадиййатын апарысы секторунун инкишафына нязарят етмяйя имкан верир.

Орта бизнес юз фяалиййятиндя даща чох дахили игтисади конйунктурдан асылыдыр вя щям юз групу дахилиндя, щям дя ири йерли вя хариси капиталла рягабят мцбаризяси апармаьа мясбурдур. Бу да дахили базарда дювлят игтисади сийасятинин апарылмасы вя базар мцнасибятляри гайдаларынын формалашдырылмасы йолу иля мцдафясиндя орта бизнесин марагларыны мцяййянлящдирир. Бу орта бизнесин милли марагларла сых ялагясини тямин едир.

Сянайе мящсулларынын цмуми щясминин 25%-ни бурахан машынгайырма вя йцнэцл сянайе саяляри орта бизнесин сясиййяви тямсилчиляри ола биляр.

Бир гайда олараг **орта бизнесин мцяссисяляри** мцхтялиф коллектив мцлкиййят формаларыны тямсил едяряк хцсуси сектора аид олур.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçmiş SSRİ-də kiçik biznesin inkişafına lazımi diqqət yetirilməmiş, iri və orta müəssisələrə üstünlük verilmiş və nəticədə sənaye istehsalının inhisarına səbəb olmuşdur. Bazar münasibətlərinə keçid ilə bu, milli iqtisadiyyatın inkişafına ciddi maneə oldu.

Biznes ayrı-ayrı vətəndaşların öz riskləri altında və şəxsi əmlak məsuliyyəti altında, mənfəət və ya digər iqtisadi mənfəət əldə etməyə yönəlmiş müstəqil fəaliyyətidir.

İngilis dərslilərindən birində bu tərif belə verilir: "Biznes, fərdi şəxslərin və ya təşkilatların təbii mallar çıxarması, digər malların, xidmətlərin və ya pulların qarşılığında məhsul istehsal etməsi və ya xidmət göstərməsi, maraqlı şəxslərin və ya təşkilatların qarşılıqlı mənfəətinə səbəb olan bir fəaliyyətdir. " **Kiçik müəssisələrdə kiçik həcmdə iş kiçik adlanır.**

Müasir iqtisadi lüğətlərin birində kiçik bir müəssisənin mahiyyəti aşağıdakı kimi şərh olunur: "**Kiçik müəssisə - hər hansı bir mülkiyyət formasında olan, əsasən məhdud sayda işçi ilə xarakterizə olunan və müəssisə üçün əsas olan ölkə və bölgədəki ümumi fəaliyyət həcmində son dərəcə kiçik bir pay alan kiçik bir müəssisə.**"

Əksər təriflər işin şəxslərin və təşkilatların fəaliyyətidir, yəni. biznes özəl, qeyri-dövlət mülkiyyət formasına əsaslanır. Ancaq dövlət kiçik biznesinin mövcudluğunu inkar etmək olmaz.

Kiçik müəssisə, dövlətin müəyyən etdiyi meyarlara görə kiçik biznesə aid olan istənilən fəaliyyət sahəsindəki kommərsiya təşkilatıdır. Hüquqi şəxs olmayan sahibkarlar da kiçik müəssisələrdir. Hər hansı bir dövlətin iqtisadiyyatı böyük, orta və kiçik biznesin optimal birləşməsə normal inkişaf edə bilməz. Bunu dünyanın aparıcı ölkələrinin iqtisadi inkişafının bütün tarixi sübut edir.

Kiçik biznesin metodoloji baxımdan rolu və əhəmiyyəti müəlliflərin fikrincə bir neçə baxımdan nəzərə alınmalıdır: **iqtisadi, elmi, texniki, sosial, siyasi.**

İqtisadi tərəfdən kiçik biznesin rolu və əhəmiyyəti aşağıdakı göstəricilərdən istifadə edərək müəyyən edilə bilər.

- kiçik biznesdə yaradılan ümumi daxili məhsulun (ÜDM) payı;
- kiçik biznesdə yaradılan milli gəlirin payları;
- kommərsiya müəssisələrinin ümumi sayında kiçik müəssisələrin payları;

- kiçik müəssisələrdə işləyən əmək qabiliyyətli əhalinin payları;
- məhsul ixracında kiçik biznesin payı;
- kiçik müəssisələrdən vergilərin ümumi dəyərində payı;
- kiçik biznesdə fəaliyyət göstərən əsas kapitalın səhmləri;
- kiçik müəssisələrin istehsal etdiyi müəyyən məhsul və ya xidmət növlərinin ümumi həcmdə payı və s.

Bu göstəricilərin dəyərlərinin artması ilə kiçik biznesin ölkə iqtisadiyyatında rolu təbii olaraq artır.

Məsələn, ABŞ-da kiçik firmalar bütün işçilərin 54% -ni, bütün aktivlərin 45% -ni, xalis gəlirin 35% -ni təşkil edir; AB ölkələrində işləyən əhalinin 70% -dən çoxu kiçik müəssisələrdə işləyir; Yaponiyada 300-ə qədər işçisi olan iqtisadi bölmələr (bu, bütün müəssisələrin 99,5% -i) işçilərin 78% -ni, satışların 51.8% -ni, emal sənayesində şərti xalis məhsulların 56.6% -ni təşkil edir. Kiçik müəssisələrin ABŞ ÜDM-dəki payı 52%, AB ölkələrində 67%, Yaponiyada 55% təşkil edir.

2. Kiçik biznesin məqsədi və müəyyən edilməsi meyarları

Bazar iqtisadiyyatının mühüm tərkib hissəsi olan sahibkarlıq hər şeydən əvvəl kiçik biznesdə təzahür edir. **Kiçik biznes** istehlak bazarında rəqabət mühitinin yaradılmasına, ümumi milli məhsulun artım tempinə, strukturuna və keyfiyyətinə təsir göstərir.

Bazar prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən yeni iqtisadi sistemi formalaşdırmaq istiqamətində tənzimləyici siyasət aparan hökumətimiz kiçik biznesin təşəkkülü və inkişafı ilə bağlı bir çox məqsədyönlü və sistemli tədbirlər həyata keçirir. **Lakin bu sahədə hələ də bir sıra problemlər qalmaqda davam edir.** Bununla yanaşı kiçik biznesin səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün dövlətin strateji siyasəti davamlı olmalı, düzgün müəyyənləşdirilməli, təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarlar arasında baş verə biləcək inhisarçılıq meyilləri bazar prinsipləri əsasında aradan qaldırılmalı, haqsız rəqabətin qarşısının alınması və aradan qaldırılması tədbirləri ön plana çəkilməlidir.

Adından göründüyü kimi **“kiçik biznes”** bazar iqtisadiyyatının subyektləri tərəfindən həyata keçirilən sahibkarlıq fəaliyyətidir. Sahibkarlıq iqtisadi fəaliyyətdir. Müasir dövrdə sahibkarlıq insan cəmiyyətinin iqtisadi həyatının bütün sahələrində özünü büruzə verir. İqtisadi fikirlərin inkişafında olan dəyişikliklərin araşdırılması göstərir ki, sahibkarlıq haqqındakı düşüncələr bu fəaliyyət istiqamətinin təkamülünü xarakterizə edir. Məhz bu prosesin müasir dövrdə aktuallaşması sahibkarlığın çağdaş iqtisadiyyatın inkişafında əsas amillərdən biri olduğunu sübuta yetirir.

Dünya təcrübəsindən məlum olduğu kimi kiçik müəssisələr bir çox hallarda işçi heyətinin orta sayı ilə müəyyən olunur. Bununla belə bəzi ədəbiyyatlarda bu iqtisadi subyektlər kiçik bir qrupun iqtisadi fəaliyyəti kimi də başa düşülür. Ümumilikdə isə əsaslı olaraq iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan *kiçik biznes kateqoriyasına aid olan subyektləri işçi heyəti, nizamnamə kapitalı, aktivlərin böyüklüyü və dövriyyənin həcmi göstəricilərinə uyğun olaraq, müəyyən edilirlər.* Lakin valyutaların dönərliyində baş verən dəyişikliklər və bir sıra digər səbəblərdən dolayı bölgünün işçilərin sayına görə aparılması daha məqsədəuyğun hesab olunmuşdur.

Qeyd edək ki, biznesin tiplərə bölünməsidəki meyarları hər bir ölkə və ya beynəlxalq təşkilat özünün müstəqil təsbitləri əsasında müəyyənləşdirir. Məsələn, Dünya Bankı tərəfindən hazırlanan hesabatlarda ölkələrdəki *кичик бизнесин* inkişaf səviyyəsi üzrə müqayisələr aparılan zaman işçilərinin sayı 50 nəfərədək olan müəssisələr kiçik tipli sahibkarlıq

subyektlərinə şamil edirlər. Avropa Şurası hesabatlarına istinadən isə 1 yanvar 1995-ci ilin məlumatına əsasən Avropa Şurasında kiçik biznesə aid müəssisələr aşağıdakı bölgüyə uyğun olaraq müəyyənləşdirilirdi. İşçilərinin sayı 50 nəfər, illik dövriyyəsi 4 mln. ekyu; balansın məbləği minimum 2 mln. ekyu olanlar kiçik müəssisələr hesab olunur. AŞ-də bu göstəricilərdən əlavə digər şərtlər daxilində də kiçik müəssisələri müəyyən etmək olur. Avropa Şurasının komissiyasının təklifinə əsasən kiçik müəssisələrin aşağıdakı bölgülər üzrə müəyyən olunması irəli sürülmüşdür.

Buna əsasən kiçik müəssisələr işçilərin sayı 100 nəfəri ötən, əsas kapitalın məbləği 75 evro olanlar hesab edilirdi. Onu da nəzərə almalıyıq ki, hər hansı bir böyük firmanın, müəssisənin nizamnamə kapitalında yeri 1/3 həddi keçməməlidir. Bununla belə AŞ komissiyasında müəssisələri mikro və xırda tipli sahibkarlıq subyektlərinə bölərək, qeyd edilir ki, mikro qrupa aid edilən təşkilatlarda işləyənlərin sayı 10 nəfərə qədər olmalıdır. Aydındır ki, bu tipli müəssisələr şəxsi və ev təsərrüfatlarından ibarət olmaqla, sənətkarlıq xidmət sahələrini əhatə edir.

Həmçinin AŞ komissiyası xırda müəssisələrə işçilərinin sayı 10 nəfər ilə 99 nəfər arasında dəyişən təsərrüfat subyektlərini aid edir. Azərbaycanda kiçik sahibkarlıq subyektləri işçilərinin sayı və illik dövriyyəsi göstəriciləri müəyyənləşdirilir. Belə ki, bu meyarlar aşağıdakı kimi formalaşdırılır:

- sənaye və tikintidə 40 nəfərdən və illik dövriyyəsi 200 min manatdan;
- kənd təsərrüfatında 15 nəfərdən və illik dövriyyəsi 100 min manatdan;
- topdansatış ticarət müəssisələrində 10 nəfərdən və illik dövriyyəsi 300 min manatdan;
- iqtisadiyyatın digər sahələrində 5 nəfərdən və illik dövriyyəsi 100 min manatdan az olan kiçik sahibkarlıq subyektləri.

Müəssisələrin həcmi bu və ya digər sahənin xüsusiyyətindən, onun texnoloji vəziyyətindən, fəaliyyət sahəsinin səmərəliliyindən asılıdır. Elə sahələr vardır ki, onlar yüksək kapital və əmək tutumuna, istehsalat malik olur. Ona görə də böyük həcmli müəssisələrin yaradılması kiçik biznesə nisbətən az səmərəlidir. Müasir iqtisadiyyat üçün istehsalın miqyasına iri istehsal strukturlu meyillər xasdır ki, buna da bir çox amillər təsir edir. Məsələn, elmi-texniki tərəqqinin davamlı inkişafı bir tərəfdən istehsalın təmərküzləşməsinə gətirib çıxarır və digər tərəfdən isə iri firmalar böyük maddi, maliyyə və əmək resurslarına, həmçinin ixtisaslaşmış kadrlara malik olmaqla çoxsaylı resursları özündə birləşdirirlər. Ona görə də belə müəssisələr iri miqyaslı elmitexniki əməliyyatlar həyata keçirməyə qadir olurlar.

Kiçik biznesin səmərəli fəaliyyət göstərməsi imkanları iri istehsalla müqayisədə bir sıra üstünlüklərə malikdir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) yerli bazarlara məsafə baxımından yaxınlıq;
- 2) istehlakçıların (müşərilərin) tələbatlarına maksimum uyğunlaşma;
- 3) iri firmalar üçün əlverişli olmayan xırda partiyalarla məhsul istehsalı;
- 4) idarəetmədə paralel səviyyələrin ixtisar edilməsi və s.

Кичик бизнесин фəaliyyətinin genişləndirilməsi iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılması üçün əlverişli şərait yaradır, yəni

- sağlam rəqabət mühiti yaradır;
- əlavə iş yerlərinin açılmasına səbəb olur;
- struktur yenidənqurulmasını təkmilləşdirir;
- istehlak sektorunun genişləndirilməsini təmin edir;
- tələbatçıları sektoru genişləndirilir;

- bazar mallar və xidmətlərlə zənginləşir;
- ixrac imkanları genişləndirilir;
- yerli xammal resurslarından səmərəli istifadə edilməsinə şərait yaradır;

Əmək tutumlu sahələrin genişləndirilməsi, əhalinin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb edilməsi istehsal güclərindən maksimum istifadə olunması kiçik müəssisələrin yaradılmasını zəruri edir. Ümumiyyətlə, kiçik biznesin inkişaf etdirilməsi iqtisadiyyatın möhkəmliyinin təməlidir. Bir çox tədqiqatçıların fikrincə, bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçən ölkələrdə kiçik biznesin inkişafı həmin dövlətlərdə yeni iqtisadiyyata inteqrasiya prosesini sürətləndirir.

Yuxarıda göstərilənləri yekunlaşdıraraq demək lazımdır ki, kiçik biznes bazar iqtisadiyyatının ayrılmaz hissəsidir. Xüsusi hərəkətilik, rahatlıq və yüksək məhsuldarlıq ilə xarakterizə olunur. Əhalinin təmin edilməmiş ehtiyaclarına cavab olaraq iqtisadiyyatın istənilən sektorunda kiçik müəssisələr yaradıla bilər.

Kiçik biznesin bu və digər üstünlükləri milli iqtisadiyyatın inkişafına təkan verən amildir və buna görə də dövlət kiçik biznesin inkişafına mühüm dəstək göstərməyə borcludur.

Faydalardan əlavə, kiçik müəssisələrin də zəif tərəfləri var. Əsas olan fərdi kapitalın az olmasıdır. Kiçik müəssisələrin böyük əksəriyyəti üçün başlanğıc kapitalının və ya artıq bir işə qoyulmuş vəsaitin doldurulmasının əsas mənbəyi özünü maliyyələşdirmə hesab olunur və yalnız kifayət qədər uğurlu biznes əməliyyatları olduqda bank kreditindən istifadə etmək mümkündür. Kommersiya bankları həmişə kiçik müəssisələrlə qarşılıqlı əlaqədə olmaqdan çəkinirlər, çünki onlar üçün kiçik kreditlər böyük müəssisələrə verilən kreditlərdən daha az gəlirlidir və daha böyük riskə malikdir. Təcrübə göstərir ki, kommersiya krediti əldə etməkdə olan çətinliklər bir çox kiçik müəssisələrə iflasların əksəriyyətinə səbəb olan dövriyyə kapitalı çatışmazlığına səbəb olur. Kiçik müəssisələrin maliyyə vəziyyəti inflyasiyaya xüsusilə həssasdır, çünki - iri müəssisələrdən fərqli olaraq, xərclərinin artımını istehlakçılara yönəltmək üçün məhdud imkanlara malikdirlər.

Kiçik biznes üçün xarakterik olan kapital kapitalının ümumi maliyyə mənbələrinin həcmnin aşağı olması kreditdən asılılığın artmasına səbəb olur. İstehsalın texniki yenidən qurulması üçün xeyli vəsait tələb olunur və kreditin alınması onun vaxtında ödənilməməsi və buna görə iflas olması ilə əlaqədardır. Lakin bu mənfə cəhətlər kiçik biznesin mahiyyəti ilə üst-üstə düşməkdən daha çoxdur.

Sahibkara məxsus kiçik müəssisəsinin spesifik çətinlikləri də vardır. Məsələn; müəssisəni quran şəxsin bilik və bacarığı, fəaliyyət göstərdiyi sahədə təcrübə və qabiliyyəti aşağı səviyyədə ola bilər. Odur ki, o, başqalarının (mütəxəssis, idarəedici) bilik və bacarıqlarından gərəkli istifadə etmədikdə iflasa uğrayar və ya zərərlə üzləşər. Belə müəssisələrdə işləyənlər ümumi qazancdan əlavə pay almaq imkanından da məhrum qalırlar. Odur ki, onların imkanları məhdud olduğundan fəaliyyət dairələrini təkmilləşdirməkdə, genişləndirməkdə və daha məhsuldar çalışmaqda maraqlı olurlar; Tək şəxsin müəssisəsi, bir şəxsin sərmayəsi ilə yaradıldığından onun həcmi də məhdud olur. Kredit almaq imkanı məhdudlaşır, ala bilsə də, yüksək faizlə almalı olur və aldığı qaytarmaq imkanı da müəssisənin qazancı qarşısında çətinliklər törədir. **Belə müəssisələr uzunömürlü olurlar.** Çünki bütün ixtiyar sahibinin bir şəxs olması üzündən onun dünyasını dəyişməsi və ya müəyyən səbəblər üzündən işini davam etdirə bilməməsi, bu cür müəssisələrin fəaliyyətinə son qoyur. İstər işçiləri, istər mal göndərənlər və istərsə də mal alanlarla əlaqədə məsuliyyəti bir şəxs daşıyır. Bütün baş verə biləcək müqavilə, cavabdehlik və iddialara bir nəfər bütün varidatı ilə cavab verməli olur. Qazancın bir nəfərdə toplanması və onun paylanılan qazancdan daha

irihəcmli olması ortaqlı müəssisələrə nisbətən belə müəssisələrdə gəlir vergisinin ödənilməsinin yüksək olmasına gətirib çıxarır.

3. Kiçik biznes xüsusiyyətləri

Əslində, kiçik bir müəssisə subyektini hüquqi şəxs yaratmadan fəaliyyət göstərməyi planlaşdıran şəxslər kimi demək adətdir.

Heyətə yalnız müəssisədə əslində işləyənlər deyil, həm də uzaq rejimdə, part-time, şirkətin müxtəlif fəaliyyətlərində (fərqli bir hüquqi şəxs olduqda) işləyən insanlar daxildir.

Əgər şirkət müəyyən edilmiş sayda heyəti pozarsa, o zaman hüquqi faydalarını itirir, məbləği dövlət tərəfindən müəyyən edilir və işçilərin sayı norma daxilində bərpa edildikdən sonra üç ay müddətinə.

Kiçik biznesin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. İdarəetmə qərarlarının çevikliyi və ildırım sürəti. Şirkətin işi daim dəyişən bazar şərtlərinə "uyğunlaşmaq" asandır. Böyük firmalardakı kimi bahalı olmayacaq.

2. Müəssisənin istehsal prosesi özünü daha incə nəzarətə verir. Bir məhsul və ya bir xidmətin "istehlakçı üçün" uyğunlaşdırılması daha sürətli və daha böyük ölçüdə bir sifarişdir. Şirkət istehlakçıya tez cavab vermək sayəsində asanlıqla liderliyə yiyələnə bilər.

3. Müəssisə daxilində rabitə daha sürətli olur. Bu, kiçik bir müəssisə daxilində komandaları məlumatlandırmaq, müzakirə etmək və işə salmaq daha asandır. Qeyd etmək lazımdır ki, tərəfdaşlarla münasibətlər böyük müəssisələrə nisbətən daha yaxın və daha yaxşı qurula bilər ki, bu da inkişaf etmək və sərfəli müqavilələr və qazanc əldə etmək üçün çox yaxşı effekt verir.

4. Kiçik bir iş vəziyyətində komandadakı münasibətlərin qeyri-rəsmi olması yalnız faydalıdır və bir qayda olaraq müsbət nəticələrə səbəb olur və sürətli nəticələr gətirir.

Kiçik biznesin idarə edilməsi əsasları

Kiçik biznesin idarə edilməsi vaxt və pul ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin artmasına səbəb olan müəssisə idarəetmə prinsipləri, vasitələri və metodları sistemə əsaslanır. Bu cür idarəetmə, şirkətə məqsəd və maliyyə artımına nail olur.

Müəssisənin idarə edilməsi məsələlərində rəhbərliklə işçilərin özləri arasında artan sıxlıq mövcuddur. Lider, ambisiyalarından asılı olmayaraq, bu həqiqəti dərk etməli və həm tabeliyində olanlar tərəfindən, həm də öz tərəfində müsbət nəticə əldə etməlidir.

Kiçik bir müəssisənin menecerləri (menecerləri), idarəetmə fokusundan asılı olaraq aşağıdakı tiplərə bölünürlər.

1. Depozit rəhbəri.
2. Nəticə rəhbəri.

Birinci tip menecerlər, vəzifələrinin sxematik yerinə yetirilməsinə, karyera səviyyəsinə və idarəetmə ideyalarını hazırlamağa hazır olmamağa diqqət yetirməsi ilə xarakterizə olunur. Belə bir mütəxəssis peşə maraqları və üstünlükləri baxımından çox dardır, məsuliyyət daşımır və risk almaqdan qorxur.

Nəticə meneceri birinci növün tam əksidir. Bazar vəziyyətindəki dəyişikliklərə tez reaksiya verir, bəzən riskli və radikal idarəetmə qərarları qəbul edir. Bu şəxs işçilərin nüfuzunu itirmədən şirkətin fəaliyyətinin qeyri-konstruktiv, məntiqsiz və nəticəsiz aspektlərini aydın şəkildə ayırır və kəsir.

Müəssisələri kiçik biznes forması kimi təsnif etmək meyarları

Elmi mənbələrdə, kiçik biznes üçün beş əsas keyfiyyət meyarı var:

1. Vahid sahiblik və müəssisənin birbaşa idarə edilməsi.
2. İşəgötürənlə işçi arasındakı əlaqələrin personajların effektiv motivasiyasına və iş məmnuniyyətinin daha yüksək səviyyəsinə çatmasına səbəb olan şəxsiyyət xarakteri.
3. Mülkiyyət riski və istehsal prosesində və onun təşkilində birbaşa iştirak etməklə təsərrüfat fəaliyyətinə tam cavabdeh olan müəssisənin həyatındakı sahibinin rolu.
4. Əsasən ailə mülkiyyəti.
5. Öz vəsaitləri və kiçik bank kreditləri hesabına həyata keçirilən maliyyələşdirmə xüsusiyyəti.

Kiçik müəssisələr müəyyən şərtlər altında və dövlətin dəstəyi üçün qərəzli yenilikçi, çevik və səmərəli, sahibkarlıq təcrübəsinə və kifayət qədər peşəkar səviyyəyə malikdirlər.

Kiçik biznesin cəmiyyət həyatındakı rolu budur:

- ✓ bazar iqtisadiyyatının aparıcı sektorlarından biri;
- ✓ kiçik həcmli istehsal əsasında;
- ✓ iqtisadi inkişaf tempi,
- ✓ ÜDM-in strukturu və keyfiyyət xüsusiyyətləri;
- ✓ iqtisadiyyatın struktur tənzimlənməsi,
- ✓ investisiya sürətli qaytarılması ilə xarakterizə,
- ✓ bazar seçim azadlığı;
- ✓ bazarın istehlak malları və gündəlik tələbat xidmətləri ilə doyması;
- ✓ yeniliklərin tətbiqi
- ✓ əlavə iş yerləri;
- ✓ yüksək hərəkətlilik, idarəetmənin rəasional formaları;
- ✓ biznes sahiblərinin yeni bir sosial təbəqəsi;

3. Kiçik biznesin funksiyaları

Kiçik biznesin milli iqtisadiyyatdakı rolu və yeri ən yaxşı şəkildə özünə xas olan funksiyalarda özünü göstərir. Sabit bazar iqtisadiyyatı şəraitində kiçik biznesin funksiyalarını nəzərə alaraq aşağıdakı amilləri vurğulamaq lazımdır:

Əvvəlcə, kiçik biznesin rəqabət mühitinin formalaşmasında əvəzsiz töhfəsidir.

• İkincisi, bazar şəraiti dəyişikliyinə dərhal reaksiya göstərən kiçik biznes, bazar iqtisadiyyatını lazımi rahatlıq ilə təmin edir.

• Üçüncüsü, elmi və texniki tərəqqinin bir çox vacib sahələrində bir sıçrayışın həyata keçirilməsinə kiçik biznesin töhfəsi, xüsusilə elektronika, kibernetika, kompüter elmləri sahəsindəki xidmətləri böyükdür.

• Dördüncüsü Kiçik biznes məşğulluq probleminin həllinə mühüm töhfə verir. Bu funksiya kiçik müəssisələrin yeni iş yerləri yaratmaq və tsiklik tənəzzüllər və iqtisadiyyatdakı struktur dəyişiklikləri zamanı həddindən artıq əmək toplamaq qabiliyyətində özünü göstərir. İnkişaf etmiş ölkələrdə kiçik müəssisələr orta hesabla 50% iş yerini və yeni iş yerlərinin 70-80% -ni təşkil edir.

• Beşincidə Kiçik biznesin mühüm funksiyası sosial gərginliyi azaltmaq və bazar münasibətlərini demokratikləşdirməkdir, çünki orta sinifin formalaşması üçün əsas olan məhz budur.

Kiçik biznesin təkcə iqtisadi və sənaye və sosial-iqtisadi üstünlükləri çoxdur:

- rahatlıq

- dinamizm
- texnologiyanın dəyişkənliyinə uyğunlaşma,
- tez yeni avadanlıq və texnologiya yaratmaq və tətbiq etmək bacarığı,
- sosial sabitliyi təmin etmək,
- əmək bazarının yeni iş yerləri ilə doyması,
- açıq giriş və iqtisadiyyatın bu sektoruna giriş asanlıığı.

Kiçik biznes öz müəssisələrində təhlükə və risk altında işləyən və hətta daha az maaş almaq üçün mütəxəssisləri işə cəlb edə bilər. Bu marağın səbəbi müstəqil olmaq və potensial yaradıcılıq imkanlarını reallaşdırmaq arzusunda, bu, böyük müəssisələrdə etmək çox çətindir.

4. Kiçik biznesin mənfi cəhətləri

Kiçik biznesin tipik bir xüsusiyyəti onun qeyri-sabitliyi, zəif canlılığıdır. Üstəlik, xarici və daxili mühitin xeyli pis vəziyyətdə olması şəklində müəyyən edilən böyük firmalarla, iş şəraiti ilə müqayisədə bunun kökləri obyektiv olaraq az əlverişlidir. Beləliklə, ABŞ-da və ikinci ölkələrdə aparılan statistik tədqiqatlar göstərir ki, eyni vaxtda fəaliyyətə başlayan 100 kiçik firmanın 20-i mövcudluğunun ilk ilində uğursuz, 17-si ikinci ildə, üçüncü ilin sonunda və sonunda firmaların təxminən yarısı fəaliyyətini davam etdirir. beşinci - yalnız 33%.

Beləliklə, kiçik biznesin qeyri-sabitliyini müəyyən edən əsas amillər aşağıdakıları əhatə etməlidir.

- məhdud maliyyə mənbələri;
- bazar şəraitinin təsirinə yüksək təbəçilik
- gəlir dəyişkənliyi;
- öz bazar hissəciklərinin zəif segmentləşdirilməsi;
- mənfi iqtisadi amillərə (inflyasiya, tsiklik dalğalanmalar, vergi təzyiqi və s.) yüksək həssaslıq;
- iflas dərəcəsi;
- böyük korporasiyaların rəqabəti;
- istehlakçıların və təchizatçıların dar bir dairəsi;
- resursların və satış bazarlarının yerləşməsi;
- böyük fiziki və psixoloji stress və s.
- sahibkarlıq haqqında ictimai düşüncənin rədd edilməsi;
- mövcud inzibati maneələr;
- qeyri-müəyyən dövlət münasibəti və iqtisadiyyatın bu sektoruna indiki dəstəyin olmaması

4. Kiçik biznesin təşkilinin əsasları

Kiçik biznes strukturları ilk növbədə müəssisə və birliklərin tərkibindən struktur və istehsal vahidlərinin, eləcə də istehsal bölmələrinin ayrılması, digər hallarda isə səhm qoyulması əsasında yaradıla bilər.

Kiçik biznes dövlət, ictimai kooperativ müəssisələrlə, xüsusi şəxslərə, həmçinin mülkiyyətin digər formalarına əsaslanan təşkilatlarla birlikdə təsis edilə bilər. Biznesin hər hansı formasının inkişafı əsas etibarilə iki şərtədən: bütünlüklə ölkədəki və onun regionlarındakı daxili iqtisadi şəraitdən və konkret sahibkarın təsərrüfat məqsədlərini reallaşdırmaq üçün öz hüquqlarından istifadə etməsi imkanlarından asılıdır. Belə ki, konkret şəraitdə bu amillərin

bazar konyukturasına və qəbul edilmiş idarəetmə qərarlarının son nəticəsinə təsiri çox böyükdür.

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində iqtisadi-sosial problemlərin həlli inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da iri müəssisələrlə yanaşı kiçik biznesin inkişafı ilə bağlıdır və bunların iqtisadiyyatda öz yeri və rolu vardır. Kiçik biznesin ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində özünəməxsus yer tutması ilk növbədə müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkədə başlanan demokratikləşmə prosesinin və bazar münasibətlərinin inkişafının, iqtisadiyyatın transformasiyasının real nəticəsidir.

Kiçik biznes subyektləri də öz növbəsində həm respublikanın daxili bazarlarının əmtəə və xidmətlərlə zənginləşməsində, inhisarçılığın ləğv edilməsində, bütün sahələrdə rəqabətin dərinləşməsində, təşəbbüskar insanların yaradıcılığının üzə çıxmasında, mövcud əmək və material ehtiyatlarının təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunmasında və əhalinin tələbatının optimal ödənilməsində mühüm rol oynayırlar.

Eyni zamanda, kiçik biznes ölkənin bazar münasibətlərinə keçməsində və bazar mexanizminin təkmilləşdirilməsində, istehsalçılarla istehlakçılar arasında birbaşa iqtisadi əlaqələrin qurulmasında, keçid dövründə yaranmış əhalinin məşğulluq problemlərinin həll edilməsində, əhalinin gəlirlərinin və alıcılıq qabiliyyətinin artırılmasında böyük əhəmiyyət kəsb edirlər. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə *кичик бизнесин* rolunu qiymətləndirmək üçün müxtəlif meyarlardan istifadə edilir. Xüsusilə, kiçik müəssisələrin ümumi daxili məhsulda, məşğulluqda və s. payı əsas götürülür.

Kiçik biznes subyektlərinin sayının sahələr üzrə artması ilk növbədə ölkədə iqtisadi islahatların aparılması, istehsalın texnoloji və idarəetmə strukturunun yenidən qurulması ilə əlaqədardır. Bu da öz növbəsində kiçik həcmli istehsal müəssisələrinin inkişafını sürətləndirir və əlavə iş qüvvəsini istehsala cəlb edir. **Həmçinin iri müəssisələrin strukturunun dəyişməsi nəticəsində sexlər və filiallar müstəqil istehsal vahidlərinə çevrilirlər ki, bu da xırda partiyalarla kiçik seriyalı məhsul istehsalçılarının sayını və rolunu xeyli artırır.** Bununla belə ölkədə biznes fəaliyyətinin inkişafı əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində və pul gəlirlərinin artırılmasında mühüm rol oynayır.

Hazırda istehsal münasibətlərində baş verən sürətli dəyişikliklər, əhalinin maddi və mənəvi tələbatının daim artması və istehsalın fasiləsizliyinin təmin olunması biznes fəaliyyətinin inkişafına əlverişli şərait yaradılmasını zəruri edən məsələlərdən biridir. Uzun illər bazar münasibətləri şəraitində fəaliyyət göstərən bir sıra inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, kiçik biznesin inkişafı və sağlam rəqabətin formalaşması yoxsulluğun azaldılmasında mühüm rol oynayır.

Bazar münasibətlərinə keçidin ilk illərində müəyyən çətinliklərlə üzləşən Azərbaycan Respublikasında da yoxsulluq yüksək həddə çatmış və az bir vaxtda əhalinin 90 faizdən çoxunun pul gəlirləri minimum istehlak səbətinin dəyərindən xeyli dərəcədə aşağı olmuşdur. Lakin son illər ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlığın formalaşması və inkişafında nəzərə çarpacaq irəliləyişlər hər şeydən əvvəl, özünü əhalinin məşğulluğunun və pul gəlirlərinin strukturunda baş verən dəyişikliklərdə göstərməyə başlamışdır.

Azərbaycan Respublikası hökuməti tərəfindən «**2003-2005-ci illər üçün yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı**» təsdiq edilmiş və həmin sənəddə *бизнесин* inkişaf etdirilməsi dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Aparılan düzgün dövlət siyasəti nəticəsində ölkədə yoxsulluğun səviyyəsi 2003-cü ildəki 49 faizdən 2006-cı ildə 29 faizə enmişdir. **Ötən 18 il ərzində**

Azərbaycanda yoxsulluq səviyyəsi 49 faizdən 6 faizə enib. 2022-ci ildə ölkədə işsizlik təqribən 6 faiz səviyyəsindədir.

Kiçik biznesin inkişaf etdirilməsi yeni iş yerlərinin açılmasında da öz müsbət təsirini göstərir. Bu baxımdan kiçik biznesi regionlarda inkişaf etdirmək daha məqsədəuyğundur. Çünki rayonlarda işsizlik problemi Bakıya nisbətən daha kəskindir. Belə ki, rayonlarda iş yerlərinin az olması ucbatından əhali Bakıya və Sumqayıt şəhərlərinə axışır. Bu da öz növbəsində həmin şəhərlərdə demoqrafik və sosial-iqtisadi problemlərin artmasına gətirib çıxarır. Amma kiçik biznesin inkişaf etdirilməsi sosial gərginliyin aşağı düşməsinə səbəb olur. Kiçik biznes, həmçinin regionların iqtisadi inkişafına imkan yaradaraq, paytaxt ilə regionlar arasında mövcud olan qeyri-bərabərliyin yumşaldılmasına gətirib çıxarır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 11 fevral tarixli fərmanı ilə «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)» qəbul edilmişdir. Bu proqram keçid iqtisadiyyatı şəraitində ölkənin bütün ərazisində işgüzar mühitin yaranmasına, investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, qeyri-neft sektorunun inkişafına, məşğulluğun artırılmasına, yoxsulluğun azaldılmasına və uzunmüddətli iqtisadi artımın təmin edilməsinə yönəldilmişdir. **Dövlət proqramlarının icra olunduğu 2004–2018-ci illər ərzində ümumi daxili məhsul 3,3 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektoru üzrə 2,8 dəfə, sənaye üzrə 2,6 dəfə, kənd təsərrüfatı üzrə 1,7 dəfə artmışdır və bu məqsədlə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” (bundan sonra - Dövlət Proqramı) hazırlanmışdır. Bütün bunlar sənayedə işgüzar fəallığın artmasına, yeni iş yerlərinin açılmasına, sahibkarlığın, o cümlədən kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına güclü təkan vermişdir.**

Sahibkarlığın inkişafı, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması Azərbaycan Respublikası Prezidentinin iqtisadi inkişaf strategiyasının prioritet istiqamətlərindəndir. Dövlət proqramlarının qəbulundan ötən müddət ərzində ölkədə sahibkarlığın dinamik inkişaf etdirilməsi və genişləndirilməsi, sahibkarlara dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi və onların hüquqlarının etibarlı müdafiə mexanizmlərinin yaradılması istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçirilmiş, ölkədə güclü özəl sektor formalaşmış, biznes və investisiya mühiti daha da yaxşılaşmış, sahibkarların sayı artaraq ölkə iqtisadiyyatının aparıcı qüvvəsinə çevrilmişdir. Görülən işlərin nəticəsində artıq 2018-ci ildə özəl bölmənin payı ümumi daxili məhsulda 80 faizdən, məşğulluqda 75 faizdən çox olmuş, dövlət qeydiyyatına alınmış sahibkarlıq subyektlərinin sayı 950 mini keçmişdir. Qeydiyyatdan keçmiş sahibkarlıq subyektlərinin 66,6 faizi regionların payına düşmüşdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi siyasətinin başlıca məqsədi orta və uzunmüddətli prioritetlərə uyğun olaraq ölkənin, o cümlədən onun ayrı-ayrı rayonları üzrə əhalinin həyat səviyyəsinin ardıcıl şəkildə yüksəltmək, yoxsulluğu və sosial bərabərsizliyi azaltmaq, iqtisadi artım tempini saxlamaqdan ibarətdir. Bu proqramın qarşısında duran əsas vəzifə ölkə əhalisinin məşğulluğunu artırmaq məqsədilə beş il ərzində 600 min əlavə iş yerlərinin açılması olmuşdur. Proqram çərçivəsində regionlarda çoxlu sayda kiçik və orta ölçülü müəssisələr tikilib istismara buraxılmış və mövcud müəssisələrin fəaliyyəti bərpa olunmuşdur ki, nəticədə 730 mindən çox yeni iş yerləri açılmışdır. Bazar prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən yeni iqtisadi sistemi formalaşdırmaq istiqamətində tənzimləyici siyasət aparan hökumətimiz regionlarda kiçik biznesin təşəkkülü və inkişafı ilə bağlı bir çox məqsədyönlü və sistemli tədbirlər həyata keçirir.

Lakin bu sahədə hələ də bir sıra problemlər qalmaqda davam edir. Bununla yanaşı kiçik biznesin səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün dövlətin strateji siyasəti davamlı olmalı, düzgün müəyyənləşdirilməli, təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarlar arasında baş verə biləcək inhisarçılıq meyilləri bazar prinsipləri əsasında aradan qaldırılmalı, haqsız rəqabətin qarşısının alınması və aradan qaldırılması tədbirləri ön plana çəkilməlidir.

Təcrübə göstərir ki, son dövrlər sahibkarlığın inkişafı fərdi və özəl sahələrdə daha çox tərəqqiyə səbəb olmuşdur. Belə ki, iqtisadiyyatın müxtəlif sferalarında kiçik biznesin inkişafı nəticəsində respublikamızda işsizliyin səviyyəsinin aşağı salınmasına və məşğulluğun artırılmasına nail olunmuşdur. Bu faktor bazar iqtisadiyyatının ölkədə dayaqlarının möhkəmlənməsi ilə əlaqədar texnoloji və istehsal baxımından yaxşı formalaşmış müəssisələrin meydana qalmasını, digərlərinin isə tədricən aradan çıxmasını sübuta yetirən göstəricidir. Digər bir fakt xarici və müştərək müəssisələrlə bağlı göstərici özünü qabarıq şəkildə göstərməkdədir.

Belə bir qənaətə gəlmək olur ki, işsizliyin aradan qaldırılmasında, yerli məhsullarla bazarda bolluğun yaradılmasında, Azərbaycanın sosial və iqtisadi cəhətdən inkişafında kiçik бизнесин xeyli rolu vardır. Respublikada dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi və бизнесин inkişafı sahəsində həyata keçirilən dövlət siyasəti nəticəsində özəl sektorun ölkə iqtisadiyyatındakı payı xeyli artmışdır. Bütün bu dəyişikliklər ölkədə aparılan iqtisadi siyasətin müsbət təzahürlərindən biridir. Həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ötən illərdə ölkə iqtisadiyyatında və onun əsasını təşkil edən бизнесин inkişafı sahəsində müşahidə edilən müsbət dəyişikliklərin davamı ilə səciyyələnmiş pozitiv meyillər daha qabarıq şəkildə özünü göstərmiş, keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. Belə ki, ÜDM-nin tərkibində qeyri-dövlət bölməsinin payı 82 faizə çatmışdır. Bununla bərabər, əhəlinin yaşayış səviyyəsi yaxşılaşmaqda davam etmişdir.